

Віта КОЛЕСНИК

*студентка III курсу факультету гуманітарних технологій,
освітня програма «Політична філософія»,
Черкаський державний технологічний університет*

ПАТРІОТИЗМ І НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ЧИННИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Патріотизм та націоналізм відіграють ключову роль у формуванні єдності суспільства та підтримці суверенітету держави. Патріотизм виражає сильні почуття до Батьківщини, тоді як націоналізм є політичною ідеологією, що ґрунтується на цих почуттях. Патріотизм може бути територіальним, етнічним або державницьким, що розширює його потенціал. Націоналізм може бути етнічним, що часто призводить до ксенофобії, або громадянським, що нівелює міжетнічні конфлікти.

У побуті та літературі космополітизм часто протиставляють націоналізму, але це не завжди правильно, оскільки обидва поняття можуть існувати поруч в рамках однієї культури. Проблема етнонаціональної належності та патріотизму зазвичай актуалізується під час культурних змін, криз та воєн, і може бути використана як для конструктивних, так і для деструктивних цілей.

Ключові слова: *національне самовизначення, етнонаціональна проблематика, національно-патріотичне виховання, націоналістичні ідеї, космополітизм, шовінізм, ксенофобія.*

Актуальність дослідження. *Любов до Батьківщини та концепція етнонаціональної належності є фундаментальними аспектами суспільного життя, що володіють беззаперечним мобілізаційним та консолідуючим ефектом. Патріотизм та націоналізм виконують функцію основних опор, на яких базуються культура, суверенітет та інститут громадянства.*

У сучасному світі, зокрема в українському суспільстві, відбуваються суттєві та складні трансформації. Національне та патріотичне питання в Україні протягом тривалого часу знаходилося у стані анабіозу, проте каталізатором його актуалізації стала Революція гідності, а також подальше повномасштабне вторгнення російської федерації. Важливо детально дослідити аспекти патріотизму та націоналізму, а також проаналізувати їхню роль у підтримці суверенітету.

Актуальність цих питань зростає в умовах триваючої геополітичної нестабільності та внутрішніх реформ. У часи кризи, патріотизм і націоналізм можуть бути ключовими чинниками, що забезпечують згуртованість нації та стійкість державних інститутів. Це особливо важливо в контексті сучасних

викликів, таких як інформаційна війна, глобалізація та необхідність збереження культурної ідентичності. Дослідження ролі цих феноменів може надати цінні інсайти для розуміння процесів національної консолідації та адаптації до нових умов.

Мета і задачі: аналіз концепцій патріотизму та націоналізму, щоб окреслити їх консолідуючий ефект. Виходячи з мети, визначено такі основні завдання: здійснити аналіз дефініцій патріотизму та націоналізму, вивчити їх типологію та встановити взаємозв'язок з ідеєю космополітизму, описати можливі ризики, пов'язані з експлуатацією патріотичних почуттів та національної ідеї, а також окреслити різновиди націоналізму, такі як шовінізм і ксенофобія. Об'єктом дослідження є громадський та етнічний націоналізм, патріотизм. Предмет дослідження: суспільна консолідація крізь призму етнічного, громадського націоналізму, патріотизму.

Виклад основного матеріалу. Поняття патріотизму має численні дефініції та конотації і в побутовому вжитку часто ототожнюється з поняттям націоналізму. Незважаючи на взаємозв'язок і взаємозалежність цих явищ, між ними існує відмінність. Патріотизм у широкому розумінні означає любов до Батьківщини, а також наміри та дії, спрямовані на реалізацію інтересів держави. В енциклопедії політичної думки здійснюється порівняльний аналіз понять патріотизму та націоналізму і надається їх визначення: «Патріотизм – це любов до батьківщини, яка включає в себе готовність постати на її захист та діяти в її інтересах. Патріотизм часто плутають з націоналізмом, але патріотизм є значно давнішим поняттям і несе набагато менше теоретичне навантаження. Націоналізм передбачає, що народи існують як реальні і чітко окреслені цілісності; патріотизм же, з іншого боку, може означати просто прив'язаність до певної місцини або способу життя і не потребує ніякої абстрактної ідеї «країни». Патріотизм – це швидше почуття, аніж політична ідея, але таке почуття, яке може бути поставлене на службу різного роду переконанням, особливо в часи війни» [8, с. 270].

Академічний тлумачний словник визначає патріотизм як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність йти для них на жертви й подвиги» [14, с. 9]. Поняття патріотизму розуміється як відчуття любові до свого народу, держави та території. Патріотизм може виявлятися відносно до конкретних держав або націй, або виражатися лише відносно до «малої батьківщини» чи народу. В античні часи філософи, такі як Сократ, Платон і Арістотель, розглядали патріотизм як важливу якість, яку слід виховувати в громадянах для благополуччя держави.

Сучасний педагог Омелян Вишневецький підкреслює, що патріотизм повинен бути не лише мовним, а й практичним проявом. Він розглядає патріотизм як належність до держави, повагу до історії та культури, а також відчуження від антиукраїнських тенденцій. Найвищим виявом патріотизму є самопожертвування та готовність терпіти страждання для блага Батьківщини.

Також Вишневський розрізняє три основні типи патріотизму:

Етнічний патріотизм, основою якого є власна причетність до свого народу. Стверджується, що цей різновид патріотизму ґрунтується на родових ознаках, які є вродженими. Однак адекватно активізуються ці ознаки лише за умови, що дитина проходить первинні етапи соціалізації в національно свідомій родині, вивчає власну культуру, мову та історію.

Територіальний патріотизм виникає з любові до конкретного місця, особливо до рідного народження. Це пояснюється тим, що для людей, подібно до інших тварин, рідне стає тим, що вони бачать вперше.

Державницький патріотизм, пов'язаний із інститутом громадянства, є більш широким і складається з більш широкого спектру виявів патріотизму. Етнічний патріотизм є потужним і прямим виявом любові до Батьківщини через культурні та мовні зв'язки, але державницький патріотизм регулює міжетнічні та міжкультурні конфлікти, що робить його найбільш оптимальним і потужним засобом суспільної єдності.

Історія багато разів свідчила про те, як представники різних етносів ставали активними борцями за свободу, суверенітет та інтереси країни, незважаючи на їхнє походження [3, с. 151–155].

В'ячеслав Липинський відзначає, що бути патріотом означає бажання зусиллями своєї душі сприяти створенню гармонійного співжиття людей на території України, а не прагнути до знищення власних співвітчизників. Патріотизм полягає в прагненні не лише мати українське походження, а й бути гідним представником цієї нації. Передусім це означає вимагати від себе самого відповідності гідності українця, а не зосереджуватися на ненависті до тих, хто не є українцями [4].

Тарас Шевченко сприймав патріотизм як невід'ємну частину людської гідності і національного самовизначення. Його творчість наповнена поетичним викликом до любові до рідної землі та боротьби за її свободу від зневолення, проклинає соціальні нерівності та закликає до освіченості та культурного розвитку народу.

Леся Українка уявляла патріотизм як вияв свідомості та духовної сили нації, віру в її майбутнє та готовність до жертвоприношення для її блага. У своїх творах вона підкреслювала значення національної самосвідомості, активно борючись за права та гідність українського народу.

Іван Франко розглядав патріотизм як активну участь у житті своєї країни. Він піднімав питання про боротьбу за права та гідність свого народу, а також за його соціальну та культурну незалежність. Франко виступав за ідею національно-культурного відродження, а його творчість вражає поєднання національних і загальнолюдських цінностей. Головною пріоритетною сферою діяльності Івана Франка була боротьба проти територіального та культурного асиміляції, а його мова часто виражала ідеї ірредентизму та, до певної міри, етатизму. Він очолював РУРП (Русько-Українську радикальну партію), яка пізніше стала відома як Українська радикальна партія, і боролася

за українізацію та визволення від австро-угорського впливу. Ця політична організація сприяла консолідації української інтелігенції.

УРП, перша українська політична партія, була заснована Михайлом Петровичем Драгомановим, визначним українським патріотом, який мав вплив на Лесю Українку, Івана Франка та інших українських діячів. У своїй статті «Що таке Українофільство» Драгоманов сперечається з російським громадським діячем Алексєєвим, який стверджував, що «голодному народу України» байдуже до культурних та етнічних питань, вважаючи, що патріотизм і націоналізм – це виключно привілеція першого і другого стану, і не цікавить мешканців бідних верств населення. Драгоманов відповідає: «Ми вважаємо, що національність неможливо відділити від народу, як шкіра від організму, і що народу на Україні ці питання взагалі не байдужі» [7].

Михайло Грушевський, голова Української Центральної Ради, акцентував на важливості вивчення національної культури, традицій та мови. Його батько сильно вплинув на його почуття належності до української спадщини. В автобіографії він писав про тепле ставлення до всього українського, що він отримав від батька. Це почуття національної гордості він розвивав через читання та короткі візити на Україну, де відчував контраст між українськими традиціями та чужинною культурою. [2. с. 19].

Порівнюючи різні визначення патріотизму, які враховують різні точки зору та контексти, виявляється, що всі вони акцентують увагу на любові до Батьківщини та діях на її користь. Патріотизм розглядається як внутрішнє почуття, ніж політичний вектор, і може існувати навіть поза межами держави, що має метадержавний характер.

Україна протягом тривалого часу була об'єктом культурної експансії з боку інших країн, і більшість української інтелігенції виступала проти зовнішнього впливу та культурної уніфікації. Однак культурні діячі та еліта становлять невелику частину населення. Для соціальної мобілізації нації та створення суспільства, яке ідентифікує себе як українське, потрібно консолідувати суспільство навколо спільної ідеї.

Сучасні політичні технології використовують ідеології та методи впливу, щоб об'єднати суспільство та мотивувати до дій. Українські мислителі та діячі використовують патріотизм як природне та внутрішньо притаманне нації явище, щоб досягти цієї мети. Це свідчить про те, що проблематика патріотизму стала невід'ємною для України і продовжує вивчатися у сучасній літературі.

Націоналізм відрізняється від широкого поняття патріотизму тим, що становить безпосередньо політичний напрям та ідеологію. Він описує систему ідей, що базуються на підтримці та пріоритеті нації над індивідуальними, груповими та універсальними інтересами. Націоналізм існує у двох основних формах: етнічному та громадянському.

Згідно з енциклопедією політичної думки націоналізм вважається ідеологією, що має вирішальне значення для політики та є найпотужнішою серед усіх ідеологій. Він розглядає націю як основний критерій класифікації

людей та наголошує на значенні «національного характеру» у витлумаченні історичного розвитку та аналізі сучасної політики [8, с. 256].

Патріотизм, зокрема державницький, об'єднує людей без акценту на певні ознаки або пріоритети, тоді як етнічний націоналізм піднімає націю на вищий рівень. Націоналісти не потребують пошуку спільної ідеї для мобілізації суспільства, бо ідея нації є вбудованою – це ідея нації.

Вивчаючи історичний контекст, можна помітити, що етнонаціональна проблематика активізувалася в середині XIX ст., що стало плідною основою для розвитку ідей націоналізму та расизму. У той час як расизм служив імперським амбіціям, націоналізм мав амбівалентну природу: він може використовуватися як аргумент для правління «історичними народами» над «неісторичними» або ж для боротьби за автономію.

Проте зосередження лише на ідеї етнічної належності стало об'єктом спекуляцій та негативних конотацій. Часто націоналізм у повсякденному та літературному контексті асоціюється з шовінізмом, сепаратизмом та нацизмом, хоча вони різняться за радикальністю.

Крім того, коли етнос знаходиться в складі імперії або іншого державного утворення, націоналізм може сприйматися як сепаратизм. Однак історично стало так, що програми націоналістичних рухів можуть і не включати ідеї автономії в певний час. Прикладом цього може бути Михайло Драгоманов, який, хоча був великим патріотом та обізнаним у питаннях української культури, не заперечував право українського народу на сепарацію від Росії. Він навіть відзначав перспективу демократичної Росії та вважав, що разом із російським народом можна боротися проти царського режиму. Однак він також наголошував, що ідея нації сама по собі не може бути інструментом для зміни зовнішнього диктату. Він писав: «Ми відкидаємо не національності, а націоналізм, особливо такий, який протистоїть людськості або космополітизму» [9, с. 456]. Але варто зауважити, що націоналізм у своїй сутності є реакцією на певні політичні, геополітичні та соціокультурні процеси. Як зазначає Омелян Вишневецький, націоналізм представляє собою форму самозахисту пригнобленої нації від тих, хто її утискує. Він є реакцією на конкретні історичні умови, які спонукають націю до вияву своєї ідентичності та боротьби за свої права та свободу. Таким чином, націоналізм не є самоцільним явищем, а скоріше відповіддю на виклики та обставини, що існують у конкретний історичний період [8, с.150].

Отже, з'явлення націоналістичних рухів можна пояснити політичними та соціокультурними процесами, що призводять до пригнічення етносу і спонукають його до самозахисту та консолідації навколо певних ідей. Ці ідеї зазвичай здатні мобілізувати націю через зрозумілі кожному проблеми та аспірації. Однак інтерес до націоналістичних ідей може згасати після досягнення етносом автономності. Це можна спостерігати і в Україні після 1991 року, коли країна стала незалежною. Спад активності націоналістичних ідей тривав до 2014 року, коли Російська Федерація втрутилася в справи України. Спад актуальності національного питання також може бути

пов'язаний із здійсненням інформаційної війни. Україна отримала незалежність, але протягом деякого часу інформаційний простір України та Росії був спільним, що сприяло поширенню стереотипів про зв'язок націоналізму з нацизмом. Таке сприйняття націоналізму дискредитувало його в очах суспільства, особливо після досвіду XX ст. з імперіалістичними інтенціями фашизму та нацизму.

Отже, в українській культурі ми можемо виділити два основних підходи до націоналізму: етнічний і громадянський. Етнічний націоналізм, як втілення етнонаціональної спільності, часто асоціюється з Дмитром Донцовим. Важливо зазначити, що етнічний націоналізм може бути платформою як для позитивних, так і для негативних явищ, таких як шовінізм та ксенофобія.

Проте в політичній думці існує ще один формат націоналізму – громадянський націоналізм, який базується на ідеї громадянства і виступає основою для об'єднання суспільства. Цей підхід абсолютно не ксенофобний і не суперечить ліберальним цінностям, таким як свобода, терпимість і рівність. В українській культурі В'ячеслав Липинський є представником громадянського націоналізму.

У листі до Богдана Шемета В'ячеслав Липинський висловлює свою думку про різновиди націоналізму. Він розрізняє два типи націоналізму: державотворчий, що сприяє формуванню та розвитку держави, і державоруйнівний, який, навпаки, руйнує національне життя. Липинський приводить англійський націоналізм як приклад державотворчого, а польський та український – як приклади державоруйнівного націоналізму. Він робить акцент на тому, що націоналізм, спрямований на створення держави, повинен базуватися на любові до своїх земляків, а не на ненависті до них. Це, за словами Липинського, є патріотизмом, відмінним від шовінізму, який викликає ворожнечу до інших національностей [4].

Липинський підкреслює важливість терпимості навіть до тих, хто виступає проти націоналізму, закликаючи до зближення з ними навіть більше, ніж з тими, хто пропонує допомогу. Він наголошує на необхідності витратити всі зусилля для знаходження спільної мови та цінностей. З цитати Липинського випливає, що державницький націоналізм не тільки відповідає ліберальним цінностям, але й не може бути ототожнений з шовінізмом. Це важливий момент, який може допомогти зменшити негативне сприйняття націоналізму у літературі та масовій культурі.

Націоналізм часто зіставляють із шовінізмом та вважають протилежним космополітизму, але це спрощене уявлення. Справжні націоналісти частіше використовують ідею нації для захисту від негативного впливу іноземних сил, а не для пропагування ізоляції та «титультності етносу». Етнічна самоідентифікація зрозуміла для кожної людини і не потребує спеціальної ідеологічної підготовки. Український дискурс активно розглядає питання нації та її боротьби проти поневолювачів, відзначаючи їх як ключові теми у літературі та поезії. Патріотизм тісно пов'язаний з ідеєю нації, що робить їх два основні атрибути громадянства, але різні за своєю природою явища.

Націоналізм і космополітизм часто розглядають як протилежні тенденції. Націоналізм зазвичай асоціюється з локальними процесами та підтримкою конкретного етносу, народу або спільноти, що проживає на певній території, і, відповідно, веде до культурної уніфікації та гомогенності суспільства. З іншого боку, космополітизм пов'язують із глобалізаційними процесами, які характеризуються гетерогенністю соціокультурного середовища. Космополітизм розглядають як систему поглядів, що визнає всесвітнє громадянство та надає перевагу загальним цінностям перед національними проблемами [5].

Михайло Драгоманов виступав проти поляризації між націоналізмом і космополітизмом, ідентифікувавши себе як космополіта і вважаючи, що ці дві концепції не суперечать одна одній. У своїй праці «Чудацькі думки про українську національну справу» він зауважив, що український націоналізм не завжди проявляє толерантність до інших народностей, і попереджав про ризик насильницької українізації інших етносів у разі надання влади націоналістичним рухам. Проте Драгоманов підтримував толерантність у відношенні до інших етносів, навіть якщо вони виступають як агресори, адже будь-який прояв ксенофобії може загострити ситуацію та руйнувати суспільство. Він вважав, що важливо підтримувати взаємовідносини з іншими народами без міжетнічних конфліктів і, водночас, зберігати позиції власної нації. Драгоманов вважав, що космополітизм не заперечує націоналізм, якщо він не ґрунтується на шовіністичних принципах, і що ідея космополітизму також повинна враховувати концепцію нації, яка може мати метадержавний характер.

Глобалізаційні та космополітичні процеси, які почали розвиватися в сучасному світі, справді нагадують перші кроки космополітизму. Сучасні технології дозволяють створювати єдиний інформаційний простір, через який поширюються та іноді навіть інспіруються культурні елементи. Подібно до того, як кілька століть тому світові релігії сприяли космополітичним процесам та культурній уніфікації, сучасні медіаресурси та технології значно прискорили ці процеси. Однак, навіть при великому обсязі інформації та культурного обміну, етнонаціональні проблеми не зникають, а навпаки, вони частіше виходять на передній план через внутрішні та геополітичні процеси. Навіть ідеї про єдність світу перетинаються з концепцією нації у різних форматах, і громадянський націоналізм, який не базується на принципах належності до автохтонного етносу, не суперечить космополітизму. Заслуга глобалізації полягає також у тому, що доступність інформації дозволяє звичайним людям краще ознайомлюватися з історією свого народу та робити власні висновки.

Етнічний націоналізм часто ризикує бути сплутаним із шовінізмом, що представляє собою агресивну форму націоналізму. Шовіністи відзначаються перебільшеним патріотизмом та часто пропагують ідею переваги своєї нації над іншими. У суспільних кризах, особливо передвоєнних або під час війни, шовіністичні настрої можуть загострюватися, що призводить до

націоналістичних конфліктів. Такий шовінізм може бути втілений на державному рівні у відношенні до національних меншин та перейти на міжнародний рівень у формі інтервенцій та територіальної експансії, відомої як великодержавний шовінізм.

Найвідомішим прикладом шовіністичного руху, що дискредитував ідею етнічного націоналізму, був націонал-соціалізм. Цей рух виник у Німеччині після Першої світової війни, коли Версальський договір поразив імперію, що спричинило невдоволення населення. Шовіністичні настрої використовувалися для мобілізації суспільства, а виступ націонал-соціалістів Гітлера лише підсилив ці почуття. Варто зауважити, що шовіністичні ідеї вже були поширені в суспільстві до приходу Гітлера до влади. Такі випадки підкреслюють необхідність боротьби з шовінізмом і підтримки толерантного та інклюзивного суспільства.

Зв'язок між Фрідріхом Ніцше та ідеологією нацизму дійсно існує, але варто розглядати його у контексті різних тлумачень і трактувань його праць. Ніцше був складним та суперечливим філософом, і його праці можна розглядати з різних точок зору.

Ніцше, дійсно, використовував поняття «надлюдини» (Übermensch), але його концепція мала глибокий філософський зміст, який важко зв'язати з нацизмом. Він пропонував ідею індивіда, який здатний перебороти традиційні моральні концепції та створити власні цінності. У контексті нацизму поняття «надлюдини» було спростовано та змінено, набуваючи властивостей расової переваги та підтримки націонал-соціалістичного режиму.

Хоча існує певний перетин між ідеями Ніцше та націонал-соціалістичними концепціями, варто розуміти, що сам Ніцше був критиком націоналізму та не підтримував жорстокі форми расової ідеології. Його роботи потребують об'єктивного аналізу та контекстуалізації, щоб уникнути спрощень та неправильних інтерпретацій. [11]. Так, нацизм, заснований на ідеології расової переваги та національної домінантності, спрощено асоціювався з поняттям «надлюдини» Фрідріха Ніцше, але це була спотворена та перероблена інтерпретація його концепцій. Ніцше вважав, що «надлюдина» – це особа, що просунулася поза традиційні моральні норми та створила власні цінності, а не расовий або національний категорія. Він не підтримував ідеї расової переваги або насильства, що характеризували нацистську ідеологію.

Щодо Йогана Готліба Фіхте, його промови до німецької нації можна розглядати як один із факторів, які вплинули на формування етнічного націоналізму. Проте важливо відзначити, що Фіхте не був прямим попередником нацистів, і його ідеї не завжди інтерпретувалися націоналістичними способами. Відділення його концепцій від нацистського режиму дає змогу краще зрозуміти роль інтелектуального середовища та історичного контексту у формуванні етнічного націоналізму.

Щодо ксенофобії, це дійсно підтримувалося авторитарними та тоталітарними режимами як засіб мобілізації та контролю суспільства.

Це явище, хоча не є обов'язковою складовою етнічного націоналізму, може бути використане для консолідації влади та відволікання уваги від внутрішніх проблем. Це свідчить про те, що етнічний націоналізм може приймати різні форми і включати різні ідеї, включаючи ксенофобію, проте важливо відрізнити ці явища від основних принципів націоналізму та розуміти їх контекстуальну природу.

У сучасному світі ідея націоналізму не обов'язково призводить до ізоляції країн, де вона поширена. Націоналізм може співіснувати з космополітичними цінностями. Громадянський націоналізм та етнічний націоналізм мають різні відтінки, іноді протистоять космополітизму, але відображають важливі аспекти культурного розвитку та громадянської свідомості. Націоналізм може бути корисним інструментом для привертання уваги до культурних традицій і громадянської участі в житті держави, але його недоліки стають очевидними в абсолютних режимах. Співіснування націоналізму з глобалізаційними процесами потребує уважності та балансу, щоб уникнути негативних наслідків, які можуть виникнути через експлуатацію національних ідентичностей в політичних цілях [16].

Патріотизм і націоналізм взаємодіють між собою, створюючи синергійний ефект, який підсилює обидва явища. Любов до Батьківщини і народу є невід'ємним атрибутом націоналізму, а нація завжди викликає теплі почуття у патріота. Мобілізаційний ефект цих двох понять не підлягає сумнівам, оскільки вони мають основи як у ціннісній, так і у практичній сферах, спрямовані на досягнення добробуту нації або держави. Це зумовило створення системи патріотичного виховання ще з архаїчних часів, що було активно підтримано такими відомими філософами, як Сократ, Платон і Арістотель.

Вишневський О. І. вказує на два основні фактори виховання: національне і національно-етнічне. Перший пов'язаний з основами державності і державотворення, охоплює всіх громадян, незалежно від їх етнічного походження, і встановлює для них однакові вимоги. Другий фактор спрямований на відродження національного самоусвідомлення української дитини та враховує культурно-мовні особливості представників національних меншин. Загальна національна освіта перевищує вузько-ідеологічний світогляд і ставиться над ним [8, с. 145]. Важливо відзначити, що питання мови має велике значення в контексті виховання, оскільки воно є основою консолідації як для представників певного етносу, так і для тих, хто вивчає цю мову. Для України і Білорусі особливо вагомим є мовне питання, оскільки ці країни мають свою мову, яка була асимільована з російською.

Яскравим прикладом консолідаційного ефекту мови є те, що українська та білоруська мови стали символами боротьби проти диктату російської федерації. Білоруська опозиція, наприклад, використовує білоруську мову, навіть якщо це відрізняє їх від діючої влади.

Ключовим моментом у патріотичному та національному вихованні є прагнення досягнення єдності на основі спільної мови, культури, цінностей та

світоглядних установок. Держава, як найвища форма спільноти людей, не може існувати без інституту патріотизму. Важливо, щоб громадяни співпрацювали для досягнення розвитку держави, а також для захисту її суверенітету у разі інтервенції. Інститут армії не може обмежуватися лише призовною або контрактною формою, він має мати міцні цінності. Відсутність цієї основи може призвести до того, що військові, навіть якщо вони професіонали, будуть ставити свої інтереси вище інтересів держави. Це особливо неприпустимо під час війни або збройних конфліктів. Нікколо Макіавеллі у своєму трактаті «Державець» зауважує, що наймані та підсобні війська є не лише зайвими, а й небезпечними. Він підкреслює, що такі війська завжди конфліктують між собою та недостатньо віддані, і, отже, не можна на них покладатися в повній мірі для захисту держави [9].

У сучасному світі наймані війська стали перспективною формою професійних збройних сил. Однак, якщо розглядати їх як звичайну роботу за заробітну плату, це може мати негативні наслідки. Крім того, конструктивістське уявлення про патріотизм іноді критикується. Американський соціолог Дж. Кейтеб у своїй монографії «Патріотизм та інші помилки» стверджує, що патріотизм означає відмову від цінностей Нового часу та Доби Просвітництва. Патріотичні настрої загострюються в воєнний час, але не обмежуються ним. Навіть у повсякденному житті ідея етнічної або громадянської належності консолідує людей, наприклад, на спортивних заходах. Любов до власної країни полегшує міграцію, оскільки діаспора може допомагати мігрантам з адаптацією та відстоювати інтереси рідної країни.

Націоналізм може використовуватися як інструмент для зменшення впливу культурної уніфікації з іншими етносами та для створення або сепарації власної держави, а також для розвитку держави на національній основі. Анатолій Погрібний у своєму творі «Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба...» наголошує, що національна ідея є активним діяльно-творчим ферментом, який об'єднує націю, спрямовуючи її на спільні цілі та дії. Він стверджує, що коли нація має чітку національну ідею, вона рухається впевнено та швидко, подолуючи будь-які перешкоди [12].

Тільки сильне та об'єднане суспільство може успішно розвиватися та будувати конструктивні відносини. Це означає, що ми не маємо обов'язково всі однаково думати, але повинні мати спільні цінності. Важливо підкреслити, що патріотичне виховання є ключовим для формування громадянської свідомості. Україна, будучи багатонаціональною країною, не ставить за мету асиміляцію меншин, але акцентує на важливості збереження української культури та запобіганні її розкладу. Патріотизм і націоналізм є важливими для будь-якої держави, оскільки вони сприяють її захисту та розвитку. Наприклад, участь в армії та волонтерська діяльність є проявом цих почуттів. Націоналізм як концепція постійно еволюціонує, але його вплив на формування суспільства та його ідентичності важко переоцінити.

Розглянемо дві протилежні, за маніхейським принципом боротьби добра і зла, парадигми пропаганди та національно-патріотичного виховання:

нацистську та радянську. Нацистська пропаганда після приходу Адольфа Гітлера до влади миттєво почала готувати ґрунт для подальшої експансивної політики. Утворене у 1933 році Міністерство Народної Пропаганди під керівництвом Йозефа Геббельса активно пропагувало ідею переваги німецької нації над іншими етносами, особливо євреями та слов'янами. Через промови, літературу та кінематограф нацистська пропаганда поширювала стереотипи про другосортність цих етнічних груп та просувала націонал-соціалістичну ідеологію. Наприклад, фільм «Вічний жид» режисера Фріца Гіпплера змальовував євреїв як культурних паразитів, що спекулюють сексом і грошима. Інші кінострічки, такі як «Тріумф волі» і «Олімпія» Лені Ріфеншталь, прославляли Гітлера та націонал-соціалістичний рух, підвищуючи національну гордість за успіхи режиму [10].

У одній із промов Гітлер заявив про нестачу простору для німецького народу і висловив думку, що розширення можливе лише на сході. Він висловив бажання отримати землі в Європі, особливо у Росії. Гітлер заявив, що для цього новому рейху необхідно вирушити в похід по слідах давніх тевтонських рицарів і за допомогою німецького меча здобути землі для німецького плуга та забезпечити необхідний хліб для нації [16]. Під час нацистської Німеччини виникає не лише ксенофобічна риторика, але і ідеї про перевагу саме німецької нації. Цікаво, що центральною постаттю в цьому пануванні став етнічний австрієць. Це вказує на наявність внутрішнього ідеологічного конфлікту між етнічним та громадянським націоналізмом в період канцлерства Гітлера, де перший був основою ідеології, а другий – де факто. Нацистська Німеччина визначила своїх ворогів у вигляді євреїв і більшовизму/комунізму, що поляризувало світогляд німців і призвело до Другої світової війни.

У Радянському Союзі була впроваджена система патріотичного виховання, яка визначала життя громадян у всіх сферах. Образ Батьківщини був персоніфікований в образі матері, ідеалізувався у всіх аспектах культурного і соціального життя. Патріотизм починався з дитячих садків, а пізніше діти стають членами піонерських і комсомольських організацій. У фільмах та літературі просувався образ героя-патріота, який готовий пожертвувати собою для блага Батьківщини. Ця ідеологія патріотизму та консолідації суспільства навколо ідеї могутньої держави допомагала вирішувати виробничі завдання і підтримувати планову економіку.

Ідея бінарності світу, де переважали дві наддержави – Радянський Союз та США, стимулювала розвиток. Патріотичні почуття служили для захисту інтересів кожної із цих країн і стали основою досягнень у спорті, науці, інженерії, а також у «космічній гонці».

Національно-патріотичне виховання може бути використане тоталітарними режимами як інструмент для різних потреб, будь то деструктивні або конструктивні. Приклади нацистської Німеччини та Радянського Союзу показують, як націоналізм та патріотизм можуть бути використані державною пропагандою як для ведення війни, так і для

підтримки державного устрою. У ХХ столітті авторитарні режими активно використовували пропаганду та ідеологічне виховання для мобілізації суспільства.

Патріотизм став не лише невід'ємною складовою військових дій, а й джерелом підтримки виробничих зв'язків. Розвиток культури, науки, спорту був тісно пов'язаний з поляризацією світу на «своїх» та «чужих» інспірованим патріотичними почуттями та бажанням приносити користь своїй країні.

Історія України відзначається багатовіковою боротьбою за незалежність та вільну самовизначеність. Через століття територіальної, культурної та військової експансії інших держав, українське суспільство завжди відчувало національну ідентичність та прагнення до самовизначення. Історичні події, такі як визвольні війни під проводом Богдана Хмельницького та українська революція 1917–1921 років, свідчать про активний національний та політичний дискурс в українському суспільстві.

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року стало важливим кроком у її історії, проте після цього спостерігалася тенденція до спаду національно-патріотичного руху. Російсько-українська асиміляція в культурному та інформаційному контексті глибоко вплинула на українське суспільство.

Однак події кінця 2013 та початку 2014 рр., пов'язані з Революцією Гідності, анексією Криму та війною на сході України, призупинили цю стагнацію національного та патріотичного дискурсу. Націоналістичні сили відіграли важливу роль у цих подіях, а Майдан мав яскраве націонал-патріотичне забарвлення. Прапори України та гасло «Слава Україні – Героям Слава!» стали символами боротьби за свободу та незалежність. Повалення пам'ятника Леніну в Києві стало символічним актом національної самосвідомості та визвольного духу українського народу [1, с. 181].

Справді, символіка та атрибути відіграють значну роль у націоналістичних рухах, оскільки вони не лише фіксують приналежність до певного руху, але й консолідують його прихильників навколо спільної ідеї. В періоди криз і нестабільності суспільство звертає більшу увагу на символіку, оскільки вона стає способом вираження своєї самосвідомості та прагнення до змін.

Після Революції Гідності в Україні дійсно відбувається рефокус на національне питання. Націоналістичні рухи, хоч і не мають значної підтримки в парламенті та на місцевих виборах, проте поступово здобувають популярність серед суспільства. Повернення до автентичних традицій, підтримка української мови та культури свідчать про національну самосвідомість та патріотичний настрій українців.

Мова, безсумнівно, є потужним консолідуючим фактором. Результати дослідження групи «Рейтинг» свідчать про зростання кількості людей, які вважають українську мову рідною. Це свідчить про поступове зміцнення мовної ідентичності та національної свідомості серед українців, що відбувається на фоні внутрішніх та зовнішніх викликів [17]. Події, пов'язані

з Революцією гідності, анексією Криму та війною на Сході, є основними чинниками позитивної динаміки в мовному питанні. Націоналістичні та патріотичні настрої відіграли ключову роль у відстоюванні територіальної цілісності України, не допустивши просування російської армії на Захід країни в 2014 році. Після проголошення Незалежності, через фінансові скорочення та падіння престижу армії, українська армія перебувала в стані стагнації. Однак добровольчі рухи, переважно націоналістичного спрямування, зупинили ескалацію агресії. Також варто відзначити активізацію волонтерського руху, що став значним фактором об'єднання суспільства. Український патріотизм та націоналізм, хоч і зазнавали критики з боку Росії, завжди відзначалися толерантністю та прагненням до ліберальних цінностей. Об'єднавшись, націоналістично та патріотично налаштовані громадяни змінили вектор розвитку країни, визначивши євроінтеграцію як пріоритет. Революція гідності сприяла активізації питань автентичності культури та мови, ознаменувавши нову еру у розвитку України.

Висновки. Патріотизм та націоналізм відіграють ключову роль у формуванні єдності суспільства та підтримці суверенітету держави. Патріотизм виражає сильні почуття до Батьківщини, тоді як націоналізм є політичною ідеологією, що ґрунтується на цих почуттях. Патріотизм може бути територіальним, етнічним або державницьким, що розширює його потенціал. Націоналізм може бути етнічним, що часто призводить до ксенофобії, або громадянським, що нівелює міжетнічні конфлікти.

У побуті та літературі космополітизм часто протиставляють націоналізму, але це не завжди правильно, оскільки обидва поняття можуть існувати поруч в рамках однієї культури. Проблема етнонаціональної належності та патріотизму зазвичай актуалізується під час культурних змін, криз та воєн, і може бути використана як для конструктивних, так і для деструктивних цілей.

У сучасній Україні патріотичний дискурс відіграє важливу роль у збереженні суверенітету та національної ідентичності. Ці суспільні явища стали не просто частиною українського суспільства, а й його атрибутами, що сприяли його мобілізації та виживанню, особливо у часи кризи.

Науковий керівник: канд. філос. наук, доц. Вікторія Даченко

Список використаних джерел

1. Андрущенко Е. С. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2015. 284 с.
2. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського. Нью-Йорк, Мюнхен, Торонто: Укр. іст. т-во, 1981. 48 с.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної педагогіки. 2-ге вид. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
4. Липинський В. Націоналізм, патріотизм і шовінізм. *Майдан*. URL: <https://maidan.org.ua/arch/hist/1056246864.html>
5. Даниленко В. М., Кульчинський С. В., Стріха М. В. Космополітизм. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=3862

6. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. / Упоряд. і прим. І. С. Романченка. Київ: Наукова думка, 1970. Т. I. С. 428–482.
7. Енциклопедія політичної думки / пер. Н. Лисюк. Київ: Дух і літера, 2000. 472 с.
8. Макиавеллі Н. Державець: пер. з італ. А. Перепадь. Харків: Фоліо, 2007.
9. Нацистська пропаганда. *Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda>
10. Погрібний А. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... *Українська літературна газета*. URL: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/pogribnij-anatolij-rozmovi-pro-nabolile-abo-akbi-mi-vchilis-tak-ak-treba/>
11. Словник української мови: в 11 т. Т. 6, 1975. С. 97.
12. Український історик / ред. Л. Винар. Нью-Йорк: Укр. іст. т-во, 1966. 136 с.
13. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини: пер. з англ. К. Діса. Наш Формат, 2017. 704 с.
14. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). *Соціологічна група "Рейтинг"*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html

References

1. Andriushchenko E. S. Ukrainski pravoradykalni orhanizatsii u konteksti suspilno-politychnykh protsesiv (kinets 1980-kh – 2015 rr.): dys. ... kand. ist. nauk. Zaporizhzhia, 2015. 284 s.
2. Vynar L. Avtobiohrafiiia Mykhaila Hrushevskoho. Niu-York, Miunkhen, Toronto: Ukr. ist. t-vo, 1981. 48 s.
3. Vyshnevskiy O. Teoretychni osnovy suchasnoi pedahohiky. 2-he vyd. Drohobych: Kolo, 2006. 326 s.
4. Lypynskiy V. Natsionalizm, patriotyzm i shovinizm. *Maidan*. URL: <https://maidan.org.ua/arch/hist/1056246864.html>
5. Danylenko V. M., Kulchynskiy S. V., Strikha M. V. Kosmopolityzm. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=3862
6. Drahomanov M. P. Lysty na Naddnipriansku Ukrainu. Literaturno-publitsystychni pratsi: u 2 t. / Uporiad. i prym. I. S. Romanchenka. Kyiv: Naukova dumka, 1970. T. I. S. 428–482.
7. Entsyklopediia politychnoi dumky / per. N. Lysiuk. Kyiv: Dukh i litera, 2000. 472 s.
8. Makiavelli N. Derzhavets: per. z ital. A. Perepad. Kharkiv: Folio, 2007.
9. Natsystska propahanda. *Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-propaganda>
10. Pohribnyi A. Rozmovy pro nabolile, abo Yakby my vchylis tak, yak treba... *Ukrainska literaturna hazeta*. URL: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/pogribnij-anatolij-rozmovi-pro-nabolile-abo-akbi-mi-vchilis-tak-ak-treba/>
11. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. T. 6, 1975. S. 97.
12. Ukrainskyi istoryk / red. L. Vynar. Niu-York: Ukr. ist. t-vo, 1966. 136 s.
13. Shyrer V. Zlet i padinnia Tretoho Raikhu. Istoriia natsystskskoi Nimechchyny: per. z anhl. K. Dysa. Nash Format, 2017. 704 s.
14. Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini (19 bereznia 2022). *Sotsiolohichna hrupa "Reitynh"*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html

Vita KOLESNYK

*3rd year student of the Faculty of Humanitarian Technologies,
educational program "Political Philosophy",
Cherkasy State Technological University*

**PATRIOTISM AND NATIONALISM
AS FACTORS OF NATIONAL CONSOLIDATION**

Patriotism and nationalism play a key role in forming the unity of society and maintaining the sovereignty of the state. Patriotism expresses strong feelings for the Motherland, while nationalism is a political ideology based on these feelings. Patriotism can be territorial, ethnic or state one, which expands its potential. Nationalism can be ethnic, which often leads to xenophobia, or civil, which reduces inter-ethnic conflicts.

In everyday life and literature, cosmopolitanism is often contrasted with nationalism, but this is not always correct, as both concepts can exist side by side within the same culture. The problem of ethno-national belonging and patriotism is usually actualized during cultural changes, crises and wars, and can be used for both constructive and destructive purposes.

Keywords: *national self-determination, ethno-national issues, national-patriotic education, nationalist ideas, cosmopolitanism, chauvinism, xenophobia.*